

Economische deugden

De democratische deugden van Kees Schuyt zijn ook economische deugden. Tolerantie en begrip voor elkaar bevorderen het maatschappelijk gewenst gedrag in een pluriforme samenleving. Dat leidt tot intrinsieke motivatie om externe effecten te internaliseren en verlaagt de transactiekosten in het maatschappelijk verkeer. In de moderne tijd is er niet langer een conflict tussen kennis en deugden.

In zijn Cleveringa-oratie van 2006 bespreekt Kees Schuyt de rol van deugden in een democratische samenleving (Schuyt, 2006). Essentieel daarbij is het onderscheid tussen deugden en kennis: Deugd en kennis zijn niet tot elkaar te herleiden. Hiermee verwijst Schuyt naar Primo Levi, die zich op zijn beurt weer op Dante baseert. In vers XXVI van de *Inferno* beschrijft Dante zijn ontmoeting met Odysseus. Dante krijgt van Odysseus de waarschuwing dat de mensen niet gemaakt zijn om als redeloze beesten te leven, “*ma per seguir virtute e conoscenza*”; in de vertaling van Frederica Bremer, om deugd en kennis na te jagen. Daarbij zijn deugd en kennis niet alleen de belangrijkste waarden waarover de mens beschikt, in de belevingswereld van Dante kunnen ze met elkaar in conflict komen. Het nastreven van kennis werd indertijd soms als ondeugdzaam en dus als zondig ervaren. In de economie staat kennis centraal maar wordt niet tot nauwelijks over deugden gesproken. Deirdre McCloskey (1997) heeft weliswaar een boekje geschreven over de burgerlijke deugden die in de plaats dienen te komen van de zondeval (*vices*) van de economen, maar dat is een methodologische discussie over het gebruik van statistische modellen en toetsingscriteria in de economie. In de sociologie bestaat echter momenteel vanuit de deugdenethiek ruime aandacht voor de rol van deugden in het maatschappelijk leven. Vanuit dat perspectief stelt dit artikel zich de vraag in hoeverre deugden van invloed zijn op de werking van de economie en hoe deugden een plaats kunnen vinden in het welvaarts-theoretisch gedachtegoed van de economen. Daarbij komt ook de band tussen economische deugden en kennis aan de orde. Hiertoe moet eerst beter afgebakend worden wat in dit verband met deugden en kennis wordt bedoeld. In beide gevallen gaat het om handelingsperspectieven, dat wil zeggen uitgangspunten die bepalend zijn voor ons gedrag en handelen. Het betekent dat er een onderscheid

gemaakt wordt tussen louter op basis van kennis handelen en deugdzaam handelen.

Op het eerste gezicht lijkt het onnodig om deugden in het economisch denken in te passen. Immers, de kennis neemt in dit denken een zo centrale plaats in dat deugden er geen aparte functie hebben. Economisch handelen is, zo veronderstellen de economen, gebaseerd op rationeel gedrag waarbij zo goed mogelijk gebruik gemaakt wordt van beschikbare en tegen niet al te hoge kosten te vergaren kennis. Dan lijkt het niet nodig verder over deugden als drijfveer voor het economisch handelen na te denken.

Bij nader inzien zijn er twee wegen waarlangs deugden in de economische welvaartsanalyse een plaats zouden kunnen vinden, namelijk (a) via de veronderstelling van rationaliteit die bepalend is voor het individuele gedrag, en (b) via de aggregatie van individueel rationeel gedrag tot maatschappelijk gewenst gedrag. Bij (a) gaat het om deugdzaamheid ten opzichte van de individuele medemens, en bij (b) om deugdzaamheid ten opzichte van de maatschappij waarbij men in het individuele handelen rekening houdt met de kosten voor anderen die dat handelen met zich meebrengt. In dit laatste geval bestaat een verband tussen deugdzaamheid en de rol van waarden en normen (zie ook WRR, 2003).

Deugd als inbreuk op individuele rationaliteit

In de eerste gedachtegang is de deugd, en deugdzaamheid, op te vatten als een inbreuk op het volledig rationele, op beschikbare kennis gebaseerde gedrag van economisch handelende individuen. Kortom, de veronderstelling van nutmaximering, gegeven de kennis en preferenties. Het begrip rationaliteit wordt in dit kader van de economische welvaartsanalyse zeer breed opgevat. Ook vormen van schijnbaar irrationeel gedrag worden, via de beperkte mogelijkheid en hoge kosten om informatie te verzamelen – *bounded rationality* – in het brede welvaarts-perspectief vanuit het rationaliteitsbeginsel verklaard. Dit maakt een aparte plaats voor deugden in dit verband bijna overbodig. De neiging bestaat zelfs om vanuit de (neoklassieke) welvaarts-theorie ieder individueel gedrag als rationeel te bestempelen. Irrationaliteit is dan per definitie onmogelijk en rationaliteit wordt een tautologisch, niet falsifieerbaar begrip. Zo kunnen allerlei vormen van

Economisch handelen is, zo veronderstellen de economen, gebaseerd op rationeel gedrag waarbij zo goed mogelijk gebruik gemaakt wordt van beschikbare en tegen niet al te hoge kosten te vergaren kennis

altruïsme en reciprociteit verklaard worden in het kader van een herhaald spel. Op de lange termijn gaat het bij deze vormen van altruïsme en reciprociteit toch om eigenbelang en dus om de rationaliteit van het maximaliseren van het eigen nut: wie goed doet, goed ontmoet (zie bijvoorbeeld Fehr en Gächter, 1998). In het uiterste geval dat altruïsme niet op een andere manier verklaarbaar is, kan deze intrinsieke behoefte om goed voor de medemens te zijn, beschreven worden als een element van de individuele welvaartsfunctie (of nutsfunctie). Het goed willen zijn voor een ander vormt dan onderdeel van de individuele preferenties. Dit is dan ook naar mijn oordeel de enige plaats waar deugden in de economische analyse op microniveau een rol kunnen spelen. Deugdzaamheid betekent in dit verband dat wij een intrinsieke behoefte hebben goed voor anderen te zijn zonder dat we daar zelf enig gewin van ondervinden. Uit laboratoriumexperimenten blijkt inderdaad dat in spelsituaties waar sprake is van onbekende tegenstanders en waar er geen spelherhaling met herinnering is, proefpersonen toch een zekere mate van altruïsme en/of reciprociteit vertonen die ook vanuit de meest brede opvatting van rationaliteit niet verklaarbaar is. Dat is dan inderdaad de kleine plaats die beschikbaar is voor economische deugdzaamheid op microniveau.

Deugd ter bevordering van de maatschappelijke welvaart

Het bovenstaande toont dat de brede opvatting van rationaliteit weinig ruimte laat voor inbreng van deugden op het microniveau van de individuele medemens. Daarom ligt het meer voor de hand om de deugden via de overgang van optimaliserend individueel gedrag naar maatschappelijk gewenst gedrag in het economisch denken binnen te brengen. Er zijn allerlei redenen waarom de som van de individuele gedragingen niet automatisch tot een maatschappelijk optimum leidt. Dan is er aanleiding voor overheidsingrijpen: herverdeling, voorziening van collectieve goederen, opheffen van marktfalen en verzorgen van een goede marktwerking. Het probleem bij dit overheidsoptreden is dat het flink wat kosten met zich meebrengt. Daarbij is het zaak de kosten van het overheidsoptreden zo laag mogelijk te houden. De kosten van het overheidsbeleid bestaan voor een deel uit transactiekosten, zowel voor de overheid zelf die er voor moet zorgen, en erop toezien, dat burgers en bedrijven zich aan de gestelde regels houden, als voor de burgers en bedrijven die aan die regels moeten voldoen en moeten tonen dat ze er zich aan houden. Deze kosten zullen hoger zijn naarmate er meer onenigheid over de (goede) bedoelingen van de overheid bestaat en naarmate het draagvlak voor het overheidsoptreden geringer is.

Een wereld waarin een strikt onderscheid wordt gemaakt tussen medestanders en de as van het kwaad, biedt geen plaats aan de door Kees Schuyt geschetste democratische deugden

De neiging van de burgers om zich aan de regels te houden, neemt af en de controlekosten voor de overheid nemen toe. Hier komen de democratische deugden van Kees Schuyt in beeld. Deugdzaamheid is in dit verband in de eerste plaats de tolerantie om in belangenconflicten en meningsverschillen niet als vijanden tegenover elkaar te staan, maar te onderkennen dat er verschillende opvattingen en preferenties zijn die alleen door met elkaar in gesprek te blijven, kunnen worden onderkend. Dus geen antagonisme, een strijd tussen vijanden, maar hooguit agonisme, een strijd tussen tegenstanders. Volgens Schuyt ligt de specificiteit van een democratie in de erkenning en legitimiteit van het conflict met de gelijktijdige weigering om conflicten autoritair te onderdrukken. Zo'n democratie erkent een pluralisme van waarden.

Dit is tevens te zien als een afwijzing van het opkomend neoconservatisme, waarin het zwart-wit denken en het scheppen van vijandbeelden centraal staat. Een wereld waarin een strikt onderscheid wordt gemaakt tussen medestanders en de as van het kwaad, biedt geen plaats aan de door Kees Schuyt geschetste democratische deugden. Dat is ook een wereld waar de kosten van overheidsoptreden hoog kunnen oplopen. Voor democratische deugden is een ideologie gewenst, waarbij men openstaat voor discussie en voor compromisvorming bij kennisconflicten en verschillende preferenties. Deugden kunnen op deze wijze bijdragen om de taak van de overheid makkelijker te maken en de transactiekosten van overheidsbeleid te doen verminderen. Dit geldt in drieërlei zin:

- snelle compromisvorming bij conflicten in geval van afwijkende preferenties ten aanzien van de herverdeling;
- minder standvastigheid in het behoud van eigen standpunten in kennisconflicten en meer geneigdheid om in een gezamenlijke uitwisseling van argumenten tot een oplossing te komen, en
- betere internalisering van externe effecten van individueel gedrag.

Zeker in dit laatste geval komt de eigen verantwoordelijkheid van bedrijven en burgers om de maatschappij niet op te zadelen met de kwalijke gevolgen van op individueel gewin belust gedrag, pregnant in beeld. Het is dan niet zozeer de individuele medemens voor wie men deugdzaam is, maar de maatschappij en/of gemeenschap in zijn geheel. Anders gezegd, houdt de economische deugd hier in: het nemen van een individuele verantwoordelijkheid voor een collectief belang.

Welke deugden?

Om beter deze rol van deugden in de economie te kunnen specificeren is het de vraag hoe deze aanduiding van de economische deugdzaamheid aansluit op de uitwerking die Kees Schuyt aan zijn democratische deugd van tolerantie geeft. Volgens Schuyt omvatten die democratische deugden in meer praktische zin de volgende elementen: het leveren van een actieve bijdrage aan de samenleving in plaats van een passieve berusting, het openstaan voor meerstemmigheid, hoor en wederhoor in dagelijkse conflicten als een vanzelfsprekend iets beschouwen, het niet onderdrukken van een afwijkende mening, het besef dat jouw mening zich door goede argumenten van de ander kan aanpassen, het ontwikkelen van een goed gevoel voor verhoudingen, het kunnen onderscheiden van hoofd en bijzaken, gevoel voor fair play, niet te vroeg dramatiseren of gemakkelijk generaliseren, en vooral: het vertonen van burgermoed, dat wil zeggen het opkomen voor andermans rechten wanneer deze op onrechtvaardige wijze worden geschonden. Schuyt plaatst hierbij nog de interessante gedachte dat deze democratische deugden niet onderhevig zouden zijn aan de wet van de schaarste. Vanuit de economische optiek is het daarbij de vraag in hoeverre de waarde van de democratische deugden wisselt met het aanbod, bijvoorbeeld vanwege netwerkexternaliteiten en schaalopbrengsten. Bovendien kunnen de democratische deugden, zoals Schuyt ze uitwerkt, weer de informatie opleveren dat deze vorm van deugdzaam gedrag de eigen transactiekosten doet afnemen, bijvoorbeeld omdat dan betere en snellere resultaten in onderhandelingen worden bereikt. In dat geval is het handelen volgens de vereisten van

democratische deugdzaamheid een vorm van rationeel gedrag dat goed is voor de eigen welvaart.

Zoals vermeldt is de hier beschreven economische rol van deugden verbonden met de betekenis die waarden en normen in de economie hebben. In de visie van Schuyt staan deugden aan de oorsprong van waarden- en normensystemen, maar dezelfde deugden behoeven niet noodzakelijkerwijs tot gelijke waarden- en normensystemen te leiden. Dezelfde deugden kunnen in verschillende geloofs- en levensovertuigingen juist tot afwijkende waardensystemen leiden en daarmee tot verschillende gedragsnormen. Vanuit het economische gedachtegoed brengt een zekere mate van gemeenschappelijkheid van waarden en normen, net zoals een gemeenschappelijke taal of dezelfde juridische regels, netwerkexternaliteiten met zich mee – men begrijpt elkaar beter en er ontstaan minder coördinatieproblemen (Den Butter en Mosch, 2003). Dit betekent een welvaartsvoordeel en vormt een argument waarom het waarden- en normensysteem onderdeel van overheidsbemoeienis kan zijn. Schuyt betoogt dat het begrip voor de gemeenschappelijkheid van waarden- en normensystemen, en voor de verschillen daartussen, duidelijker wordt wanneer men kijkt naar de in elk geloof of waardesysteem nagestreefde deugden. Het impliceert dat ook de mate van gemeenschappelijkheid van waarden en normen, en de daarmee verbonden positieve netwerkexternaliteiten beter begrepen worden wanneer men de er aan ten grondslag liggende deugden onderkent en kent. De democratische deugd van de tolerantie, met de door Schuyt aangeduide praktische uitwerkingen, overstijgt de verschillen in waardesystemen en biedt daarom een goed uitgangspunt voor de uit het oogpunt van netwerkexternaliteiten gewenste zekere mate van gemeenschappelijkheid van waarden en normen. Dan zijn de democratische deugden ook economische deugden, in de zin dat ze de maatschappelijke welvaart bevorderen.

Deugden mogen dan in deze bewoording nog geen onderwerp van economische theorievorming zijn geweest, voor tolerantie geldt dat wel (zie Corneo en Jeanne, 2006, en de aldaar aangehaalde literatuur). Het gaat daarbij om de vraag in hoeverre ouders aan hun kinderen vaste waarden- en normensystemen doorgeven. Indien de verwachting is dat de kinderen in een gesloten maatschappij zullen leven, waar een bepaald waarden- en normen systeem dominant is en zal blijven, zal aan de kinderen uitsluitend dat waarden- en normensysteem worden aangeleerd. Dit is op te vatten als vorm van neo-conservatisme. Wanneer echter verwacht wordt dat de kinderen te maken krijgen met verschillende waarden- en normensystemen, en met onverwachte veranderingen in gedragbepalende normen, is het beter de kinderen te leren leven met afwijkende waarden en normen. Dit impliceert tolerantie ten opzichte van anders denkers. Vanuit welvaarts-theoretische beginselen kan volgens deze theorie worden aangetoond dat een dergelijke open blik naar de maatschappij endogeen ontstaat (Corneo en Jeanne, 2006). Zo levert deze theorie dus zelfs een economische verklaring voor democratische deugden.

Besluit

Anders dan in de tijd van Dante wordt het vergaren van zo veel mogelijk kennis tegenwoordig niet als zondig ervaren. Toch blijft het nodig om deugdzaam gedrag te onderscheiden van op kennis gebaseerd rationeel gedrag. Immers, in een situatie waarin een praktische beslissing nodig is, kan het verzamelen van voldoende kennis zeer kostbaar en tijdrovend zijn. Wachten met het nemen van de beslissing kan dan betekenen dat het paard achter de wagen wordt gespannen. Dan is het beter snel een beslissing te nemen op basis van het intuïtieve en in de menselijke aanleg verankerde gevoel voor wat nuttig voor de maatschappij is. Het lijkt ongewenst dit intrinsieke gevoel voor deugdzaamheid – men kan ook van sociaal altruïsme spreken – geheel en al door de economische rationaliteit te laten verdringen. Van belang is hier een goed evenwicht te vinden. Economische deugden vormen dan een aanvulling op het door kennis bepaalde rationale economische handelingsperspectief. Deze aanvulling is bovendien welvaarts-

In de visie van Schuyt staan deugden aan de oorsprong van waarden- en normensystemen, maar dezelfde deugden behoeven niet noodzakelijkerwijs tot gelijke waarden- en normensystemen te leiden

verhogend omdat economische deugdzaamheid via de intrinsieke motivatie om externe effecten te internaliseren de maatschappelijke transactiekosten verlaagt.

LITERATUUR

- Butter, F. den en R. Mosch (2003) Het nut van tegeltjeswijsheid; waarden en normen als maatschappelijke smeeroelie. *Hollands Maandblad* 45, (12), 34–40.
- Corneo, G. en O. Jeanne (2006) A theory of tolerance. *CEPR Discussion Paper Series*, no. 5908.
- Fehr, E. en S. Gächter (1998) Reciprocity and economics; the economic implications of homo reciprocans. *European Economic Journal*, 42, 845–859.
- McCloskey, D.N. (1996) *The Vices of Economists; the Virtues of the Bourgeoisie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Schuyt, K. (2006) *Democratische Deugden*, Cleveringa-oratie 2006. Leiden: Leiden University Press.
- WRR (2003) *Waarden, Normen en de Last van het Gedrag*. Rapporten aan de Regering nr. 68, Amsterdam: Amsterdam University Press.

